

О. М. МОГИЛЬНИЙ, доктор економічних наук,
професор

Трансформація організаційно-правових форм сільського господарства: від багатокладності до латифундації

Мета статті - проаналізувати пореформений стан організаційно-правової структури сільського господарства та окреслити можливі ризики латифундації із запровадженням ринкового обігу прав на земельні ділянки.

Методика дослідження. За основу досліджень слугували загальнонаукові та економічні методи дослідження, праці українських учених з питань термінології, нормативно-правові акти, дані Держстату України та ресурси Інтернету. Принцип історизму сприяв з'ясуванню першопричин походження терміна «багатокладність» організаційно-правової структури сільського господарства у 20-х роках минулого століття та передумови можливого поширення латифундій в умовах запропонованої моделі ринкового обігу прав на земельні ділянки. Аналітико-статистичний інструментарій та емпіричний підхід дали змогу порівняти в динаміці аграрні активи, продуктивність суб'єктів господарювання та використати метод групування за їх кількістю, абсолютною і відносною площею земель в обробітку (включаючи сільські домогосподарства) за 2010-2019 рр. Абстрактно-логічні прийоми дозволили розкрити архаїчність терміна «багатокладність» для характеристики пореформеного функціонування сільського господарства, концептуально охарактеризувати його основні риси, сформулювати відповідні висновки і визначити перспективи подальших розвідок в руслі окресленої тематики.

Результати дослідження. Доведено, що «багатокладність» має історично зумовлений, тобто минулий характер, оскільки застосовувалася в іншій суспільно-політичній формації і мала суто партійно-ідеологічне виправдання заходів, спрямованих на ліквідацію приватних форм господарювання на селі у 20-ті роки минулого століття. Звідси «багатокладність» не несе позитивно-змістовного наповнення при характеристиці аграрного виробництва України і тим більше є некоректним при визначенні його одним з індикаторів стратегічного розвитку галузі. Тобто, враховуючи основні риси транзитивного стану галузі сільського господарства, доцільно визначити її як змішана аграрна економіка з різноманітними організаційно-правовими формами діяльності й організаційно-виробничою структурою, але з реальними передумовами до повзучого процесу латифундації й монополізму та витіснення в перспективі малих і середніх підприємств. Основою для цього виступає лобювання агрохолдингами, компаніями з іноземними інвестиціями, міжнародними кредиторами і зарубіжними технічними проектами своїх інтересів щодо запровадження в Україні неоліберальної моделі ринкового обігу прав на землі сільськогосподарського призначення.

Елементи наукової новизни. Доведено некоректність застосування в наукових працях і нормативно-правових актах терміна «багатокладність» до характеристики нинішнього транзитивного стану організаційно-правової структури сільського господарства України.

Практична значущість. Дотримання термінологічної культури агроекономічної науки в цілому і щодо використання поняття «багатокладності», зокрема, може бути корисними під час дослідження пореформеного стану аграрного сектору економіки України і при розробленні проектів законодавчих та інших нормативних актів з питань збалансованого розвитку. Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 25.

Ключові слова: багатокладність; організаційно-правова структура сільського господарства; змішана аграрна економіка; агрохолдинги, латифундація.

Могильний Олександр Миколайович - доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу соціально-трудових відносин, розвитку та аналітики статистичної звітності сільських територій, Український науково-дослідний інститут продуктивності агропромислового комплексу (03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 2)
E-mail: o.mogilnyi@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9802-1701>

Постановка проблеми. Україна все глибше інтегрується в європейський і світовий освітній та науковий простір, розширюється співпраця між університетами й науково-дослідними інститутами, тіснішають комунікації вітчизняних і зарубіжних вчених та

науково-педагогічних працівників. Обов'язковою вимогою МОН України для здобуття наукових ступенів і вчених звань стали публікації в міжнародних науково-метричних базах та стажування за кордоном. Звідси все більше актуалізується потреба у використанні загальноновизнаних методів наукового дослідження та впровадженні поширеного поняття

© О. М. Могильний, 2021

тійно-категоріального апарату в економічних науках. Можна стверджувати, що особливо актуальним стає аналіз ефективності та наслідків державної регуляторної політики в аграрному секторі, який претендує на світове лідерство, з використанням сучасних напрацювань економічної теорії і практики.

Осягненню суперечностей трансформаційних процесів і нової реальності в аграрному секторі нерідко перешкоджає марксистсько-ленінська інтерпретація цивілізаційного процесу й економічних відносин та застосування термінології, яка поширилася при соціалізмі й прагне адаптуватися до істотно змінених інституційних умов господарювання. Окремі категорії й поняття застосовувалися на початковому етапі формування централізовано-планової економіки з адміністративно-командними методами управління та обґрунтовувалися політекономією, яка за самим визначенням була класовою дисципліною і виконувала переважно апологетичні функції. Перенесення її категорій в нинішні економічні умови задає своєрідні шори, які заважають істинно осягнути весь спектр явищ і процесів та оцінити зроблене в Україні за останні три десятиріччя перехідного періоду з метою вжиття регулятивних заходів, які відповідають соціально-економічним реаліям. Зазначене також стосується методології визначення середніх і довгострокових тенденцій щодо зміни форм господарювання на селі з урахуванням нинішньої організаційно-правової структури сільського господарства.

Варто зазначити, що загалом це нормальний пошуковий процес, коли ведуться дискусії навколо базових термінів, у тому числі агроекономічної науки. Вони отримали новий поштовх за переходу українських учених і науково-педагогічних працівників від парадигми класової економічної теорії, підручників і посібників радянського періоду до методологій економікс (англ. *economics* - «економічна теорія», «економіка»), неолібералізму, маржинілізму, неокласичного синтезу, інституціоналізму, теорії поведінкової економіки та інших західних шкіл, течій і напрямів економічної науки.

Турбує те, що під час аналізу аграрної регуляторної політики допускається плутанина й розбіжності у визначенні критеріїв її ефективності та можливих наслідків, а це дезорієнтує при розробленні й визначенні цільових орієнтирів стратегічних державних програм,

а відтак і моніторингу їх виконання. Одним із таких архаїчних понять, на нашу думку, є «багатоукладності» форм господарювання щодо характеристики теперішнього пореформеного стану аграрної галузі.

Чому так важливо дотримуватися термінологічної культури в економічних дослідженнях: по-перше, термінологія має значення, оскільки відображає рівень теоретичних знань й емпіричних уявлень про передумови виникнення, розвитку та затухання економічних процесів і явищ; по-друге, відсутність критичного мислення (рефлексії) віддаляє дослідника від можливості здобуття нових знань і формує викривлене уявлення про економічну дійсність; по-третє, свідомо чи ні, але «багатоукладність» завуальовує небажану для суспільства, селян і сільських територій трансформацію організаційно-правової структури від різноманітних форм господарювання до латифундації, монополізму великого капіталу й витіснення у різний спосіб мікро-, малих- і середніх форм підприємства з аграрного виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термінологічна тематика сучасної української економічної науки розглядалася у працях В. В. Гончаренка, А. О. Пантелеймоненка [3]; А. А. Мазаракі, В. Д. Лагутіна [7]; С. М. Панчишина, І. В. Грабуніної [13]. У контексті аналізу різних напрямів аграрної політики України тією чи іншою мірою досліджують організаційно-правову структуру сільського господарства В. Х. Брус [1]; Б. Є. Кваснюк, С. І. Кіреєв [4]; М. Х. Корецький [5]; В. Н. Парсяк [14]; І. В. Прокопа, О. М. Бородіна [17]; В. І. Сапич [19] та інші вчені.

Мета статті - проаналізувати пореформений стан організаційно-правової структури сільського господарства та окреслити можливі ризики латифундації із запровадженням ринкового обігу прав на земельні ділянки.

Виклад основних результатів дослідження. Історичні витоки «багатоукладності». В аграрних відносинах 20-х років минулого століття відбулися революційні зміни. Приватну власність на землю було скасовано і передано у всенародну власність. Поміщицькі, удільні, монастирські, церковні землі перейшли в розпорядження волосних земельних комітетів та повітових рад селянських депутатів. Вважалося, що саме у цей історично обмежений перехід-

ний період від капіталістичної до соціалістичної системи господарювання сформувалася «багатоукладність». Вона була тимчасовою, зумовлена політикою більшовиків, станом продуктивних сил і агарних відносин, внутрішніми випробуваннями та загрозами зовнішньої інтервенції. Із політекономії соціалізму відомо, що кожен уклад характеризується типом власності, який виступає панівним у конкретній суспільно-політичній формації. Слово «панівним» ключове для розуміння подальшої логіки проведеного дослідження і додавання нових аргументів. У той історичний період одночасно існувало п'ять укладів, які належали до різних суспільно-економічних формацій, а саме: патріархальне господарство (властиве феодалізму), дрібне товарне виробництво (не користувалося найманою працею), зародження капіталістичних відносин, приватногосподарський капіталізм, державний капіталізм і соціалізм.

За спрощеного підходу виділяли три уклади: соціалістичний, дрібнотоварне виробництво і приватногосподарський капіталізм. Кожен із них був представлений відповідним класом - найманими працівниками (робітниками), селянами і сільською буржуазією в особі заможних (куркульських) господарств. Соціалістичний уклад визначався рівнем розвитку на той час вже націоналізованих великих капіталістичних підприємств. У Радянському Союзі продукція, вироблена за 1923-1924 рр. у соціалістичному (суспільному) секторі, становила 38,5% валової продукції народного господарства. На дрібнотоварний уклад припадало 51% усієї продукції, а приватногосподарський капіталізм забезпечував усього 8,9% валової продукції. Згідно з догматами марксистсько-ленінського вчення вважалося, поки зберігається приватна власність на землю й інші засоби виробництва, залишаються передумови для постійного загострення класової боротьби і загрози реставрації капіталістичних відносин на селі [12, с. 575].

Отже, лише дрібнотоварний уклад на селі можна вважати панівним у той історичний період, тоді як інші форми господарювання мали значно меншу частку у виробництві валової сільськогосподарської продукції. Для остаточної ліквідації загрози відродженню капіталістичних відносин проводилася тоталітарна політика злиття всіх форм власності на землю в одну - загальнодержав-

ну. Директивними актами й примусово-репресивними діями щодо заможних селян насаджувався єдиний уклад економічних відносин - соціалістичний. Інше бачення перспектив розвитку організаційно-правових форм господарювання категорично не сприймалося більшовиками. Інакомислення переслідувалося, а вчені й політики, які відстоювали права заможного самостійного селянського господарства, заснованого на приватній власності на землю та результати праці, оголошувалися дрібнобуржуазними ідеологами. Нерідко представники творчої інтелігенції, громадські лідери того часу зазнавали всіляких моральних знущань, позбавлення роботи за фахом і навіть фізичного переслідування.

Теоретичним виправданням репресій, експропріації засобів виробництва і суцільної колективізації селянських господарств, була партійна установка на те, що «багатоукладність» є ознакою слаборозвинутих країн. Оскільки, на думку більшовиків, одночасно з прогресивними соціально-економічними формами господарювання на селі залишалися й ті, що гальмували поступальний розвиток до комуністичного суспільства. Тому однією з передумов побудови першої його фази - соціалізму, було подолання «багатоукладності», а метою держави - повна й остаточна перемога *соціалістичного укладу* шляхом знищення інших форм господарювання. Це завдання було виконано, про що й звітувало керівництво держави на XVIII з'їзді ВКП (б) у березні 1939 р.

Більшовики, обіцяючи «Землю - селянам!» і прикриваючись диктатурою пролетаріату, серед якого лєвова частка - це вчорашні обезземелені селяни, цинічно використали їх для боротьби з так званими капіталістичними елементами на селі. Це проявилось в експропріації земельних ділянок і майна, а нерідко й фізичній ліквідації представників куркульства як класу. Таку високу ціну українські селяни заплатили за подолання *багатоукладності*. Як вважалося на той час, у класовій боротьбі була розв'язана основна суперечність перехідного періоду між започаткованим пролетарською революцією соціалістичним укладом і поваленим, але ще не ліквідованим капіталізмом [1, с. 592].

Характеристика пореформеного стану організаційно-правової структури сільського господарства. Далі з'ясуємо, наскільки

ки коректне з науково-методологічної точки зору поєднання «багатоукладної економіки» перехідного періоду від капіталізму до соціалізму 20-х років із трансформаціями з точністю до навпаки - від соціалістичної системи господарювання до капіталістичної. Серед окремих економістів-аграрників поширеною є думка, що інтегральним наслідком реформування відносин власності на селі стало «створення багатоукладної системи господарювання». Нібито перехід від колгоспно-радгоспної організаційно-виробничої структури сільського господарства до багатоукладності (різноукладності, поліукладності) та подальша диференціація і розвиток кожного з укладів являє собою один із позитивних результатів аграрних трансформацій. Більше того, в планах економічного і соціального розвитку держави та програмах провідних політичних сил ставиться за мету всебічну розбудову «багатоукладної економіки ринкового типу», що базуватиметься на органічному й рівноправному поєднанні різних форм власності та господарювання [5, с. 93]. Деякі вчені наділяють «багатоукладність» рисами об'єктивного економічного закону і поширюють його дію на розвиток світового господарства [14, с. 13]. Через це, на їхню думку, «багатоукладність» в аграрному секторі спостерігається в економіках окремих країн Азії, Африки та Латинської Америки.

Інші дослідники, пояснюючи «різноукладність» у звуженому або прикладному значенні, як виробничої категорії, стверджують про умовну ієрархічність укладів, за якої у всезагальних суспільно-економічних укладах зароджуються, набувають розвитку і функціонують інші уклади. На підставі цього констатується, що суспільно-економічний уклад є системою виробничих укладів [1, с. 15]. Нерідко генезу «багатоукладності» пов'язують не з конкретним об'єктивно зумовленим перехідним періодом в історії аграрних відносин, а із прийняттям конкретного законодавчого акта. Вважається, що такий стан в організаційно-правовій структурі сільськогосподарського виробництва було закладено Земельним кодексом України від 18 грудня 1990 року і підтверджено в новій редакції від 13 березня 1992 року №2196-ХІІ [19, с. 82-96].

Визнаю, що автор цієї статті у своїх публікаціях до 2001 р. також вважав, що реструктуризація колективних сільськогоспо-

дарських підприємств - це шлях до багатоукладної ринкової економіки та збалансованого розвитку галузі. Проте згодом пересмислив свою позицію і виклав діаметрально протилежну думку («До питання про багатоукладність сільського господарства». Економіка України. 2005. № 6. С. 59-66). Цей приклад ще раз доводить про діалектичний шлях пізнання об'єктивної реальності й поступового наближення до істини: від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього до реальної практики.

Альтернативні підходи до поширеного на той час оцінювання проміжного етапу трансформації аграрного сектору базуються на принциповому розмежуванні понять «багатоукладна економіка» і «змішана економіка ринкового типу». Остання сприяє цілісному осмисленню «плюралістичної системи» як основи перспективної парадигми економічного розвитку. Вважається, що «багатоукладна» і «змішана економіка» різняться між собою за генезисом, способом розвитку, типом єдності елементів, які входять до їх складу, тривалістю функціонування та соціально-економічними наслідками. Тобто вони не сумісні за природою внутрішніх суперечностей і діаметрально протилежні за філософією і світоглядними засадами. Чому? При першій («багатоукладній») - рух до тотожності здійснюється шляхом дискримінації і утисків капіталістичних елементів адміністративно-репресивними заходами, а при другій (змішаній) - через інтеграцію і посилення взаємозв'язків та взаємопереходів різних форм виробництва, які функціонують в єдиному правовому полі, створюючи сучасну систему господарювання [4, с. 94-95].

Західні експерти вважали, що у післяреформений період в Україні «спостерігається чітка тенденція на індивідуалізацію господарювання», оскільки збільшується кількість приватних підприємств, де власником є одна особа, і навпаки, зменшується кількість виробничих кооперативів. Загалом, на їхню думку, це відповідає світовим практикам ведення сільського господарства [10]. На жаль, з різних причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру прогноз Інституту економічних досліджень та політичних консультацій в Україні справдився лише частково. Дійсно, кооперативів залишилося лічені одиниці, тоді як частка фермерських господарств досягає майже 70% від загальної кількості підприємств. Проте, охоплюю-

чи 16,4% сільськогосподарських угідь, продукція останніх становить лише 11,6%, проти 54,5% (2019 р.) вироблених корпоративними організаціями.

Після більшості публікації, на які посилаємося в цій статті, минуло майже 20 років. За цей період відбулися суттєві зміни в системі продуктивних сил і аграрних відносин, у структурі виробництва та формах господарювання. Економіка України за основними макроекономічними показниками, всупереч світовим закономірностям, здійснила інволюційний відступ від індустріально-аграрної до аграрно-індустріальної з експансією надвеликих вертикально інтегрованих формувань, з офшорною юрисдикцією. Зрозумілішими, а головне виразнішими для дослідження стали організаційно-правова структура і суб'єктний склад аграрного виробництва, виявилися лідери й аутсайтери в конкурентних перегонах, що в цілому сприяє прогнозуванню процесів у цій сфері. Усе більше вчених вважають, що нині на селі склалася дуальність, представлена двома секторами: корпоративним (агрохолдинги, відокремлені сільськогосподарські підприємства, великі фермерські господарства, які використовують найману працю) та індивідуальним (сімейні фермерські господарства, фізичні особи-підприємці, ОСГ) [17, с. 22].

Дехто з експертів, оцінюючи нинішню організаційно-правову структуру сільського господарства, вважає, що склалася своєрідна більш-менш стійка тріада - господарства населення, фермерські господарства та агрохолдинги.

Допускаємо критичне несприйняття порушеної теми дослідження окремими науковцями, оскільки сама стаття нібито «не несе якогось позитиву, а термін *«багатоукладність»* не вживається в сучасних літературних джерелах». На жаль, це не так. Термінологічна неузгодженість і некоректність застосування категорії *«багатоукладність»* властива не лише для окремих наукових праць, про що вже йшлося, вона використовується також у нормативно-правових актах. Для прикладу, Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 року № 806, має забезпечити потреби у сировині і продовольстві внутрішнього ринку та провідні позиції в світі на основі його *багатоукладності* [15].

Виходячи з викладеного, постає логічне питання, на яких підставах у теперішніх умовах можна передбачати в стратегіях розвитку *«завершення процесу формування багатоукладності»*, що нібито базується на різних типах власності, із засадами *«ринкової економіки»*. Адже в умовах ринкових перетворень в Україні домінуючі позиції посідає приватна власність на землі сільськогосподарського призначення, інші засоби виробництва та його результати. Тобто соціалізм насправді втратив свої позиції в економіці й поступився місцем капіталізму. Все повернулося на круги своя, але з точністю до навпаки, а головне - на діалектично іншому рівні розвитку продуктивних сил та відповідних їм аграрних відносин.

Залишити в історії поняття *«багатоукладність»*. Як вважав свого часу Рене Декарт (1596-1650), необхідно правильно визначити значення слів і тоді світ позбавиться від половини непорозумінь. Так само однією з важливих передумов будь-якого результативного дискурсу є необхідність спершу домовитися про змістовну наповненість термінів, для оперування уніфікованими, всім зрозумілими й узгодженими поняттями. При цьому важливо повернути словам їх початковий зміст. Радянський енциклопедичний словник визначає *«уклад суспільно-економічний»* як систему виробничих відносин певного типу (патріархальний, дрібнобуржуазний, рабовласницький, феодальний, капіталістичний, соціалістичний). При цьому економіка того чи іншого суспільства може включати як кілька укладів, так і один. В останньому випадку один уклад виступає панівним, характеризуючи соціально-економічний лад країни в цілому [22, с. 1381].

У Тлумачному словнику української мови наведено кілька значень слова *«уклад»*. Серед них: а) порядок, який був установлений або склався (у житті, побуті, родині, установі і таке інше); б) устрій, спосіб, триб; в) тип, форма господарства певної суспільно-економічної формації [9, с. 625].

Розглядаючи цю категорію з методологічної точки зору, то як зазначалося раніше, *«багатоукладністю»* вважалося наявність різних укладів, заснованих на різних типах власності, способах їх використання та організаційно-правових формах виробництва [16, с. 114].

Складовими категоріями тут слугують: а) *«уклад»*, б) *«тип власності»* та в) *«органі-*

заційно-правова форма виробництва». Проаналізуємо кожну з них у контексті дослідження сучасного стану аграрного сектору України. *Уклад* (економічний) - це система суспільно-виробничих відносин, які не визначають економічний базис суспільства, а функціонують поряд з іншими укладами в даній системі. За умови, що він не панівний. Стосовно категорії «власність», то це еконо-

мічні відносини між суб'єктами господарювання з приводу привласнення об'єктів власності на всіх стадіях суспільного відтворення (виробництво, розподіл, обмін та споживання). Організаційно-правові форми виробництва - це різні форми підприємництва, які нині функціонують у сільському господарстві (табл.).

Основні показники суб'єктів сільськогосподарської діяльності
(% до підсумку, якщо не вказано інше)

Організаційно-правова форма	Кількість суб'єктів		Площа с.-г. угідь		Продукція сільського господарства		Зайнято**, осіб	
	Рік							
	2010	2019	2010	2019	2010	2019	2010	2019
Підприємства*	26,2	33,1	59,8	36,7	47,6	54,5	19,1	15,3
Фермерські господарства	73,8	66,9	15,7	16,4	7,3	11,6	3,2	3,5
Сільські домогосподарства, які мають земельні ділянки, тис. од.	4540	4755	25,4	46,9	45,1	33,9	77,7	81,2
Усього	x	x	100	100	100	100	100	100

*Господарські товариства (15,3), приватні підприємства (7,1), кооперативи (1,0), державні підприємства (0,4), підприємства інших форм господарювання (1,3).

** Сільське господарство, мисливство, рибальство. За 2010 р. дані наведено по підприємствах, установах, організаціях та їхніх відокремлених підрозділах із кількістю найманих працівників 10 осіб і більше. Зіставлення з попередніми роками некоректне.

Джерела: [21; 18, с. 11-13].

На земельних і майнових комплексах 12 тис. колгоспів і радгоспів було створено майже 40 тис. нових агроформувань (фермерські господарства, господарські товариства різних видів, приватно-орендні структури та інші форми приватних і корпоративних підприємств). Відбулося інституційне відокремлення суб'єктів власності за основними факторами виробництва - землею, капіталом, робочу силу та управління. Звичайно, це не суперечить тому, що члени сільських домогосподарств і сімейних ферм, фізичні особи-підприємці й керівники малих фермерських господарств, як правило, поєднують функції власника, управлінця і працівника в одній особі.

Показники сільськогосподарської діяльності по формах господарювання за останні 10 років дозволяють виконати такі узагальнення.

По-перше, за рахунок зменшення кількості фермерських господарств (мінус 6,9%) відповідно зросла частка підприємств інших організаційно-правових форм господарювання.

По-друге, при відносному зменшенні площі землекористування у підприємствах зросла їх вага у виробництві сільськогосподарсь-

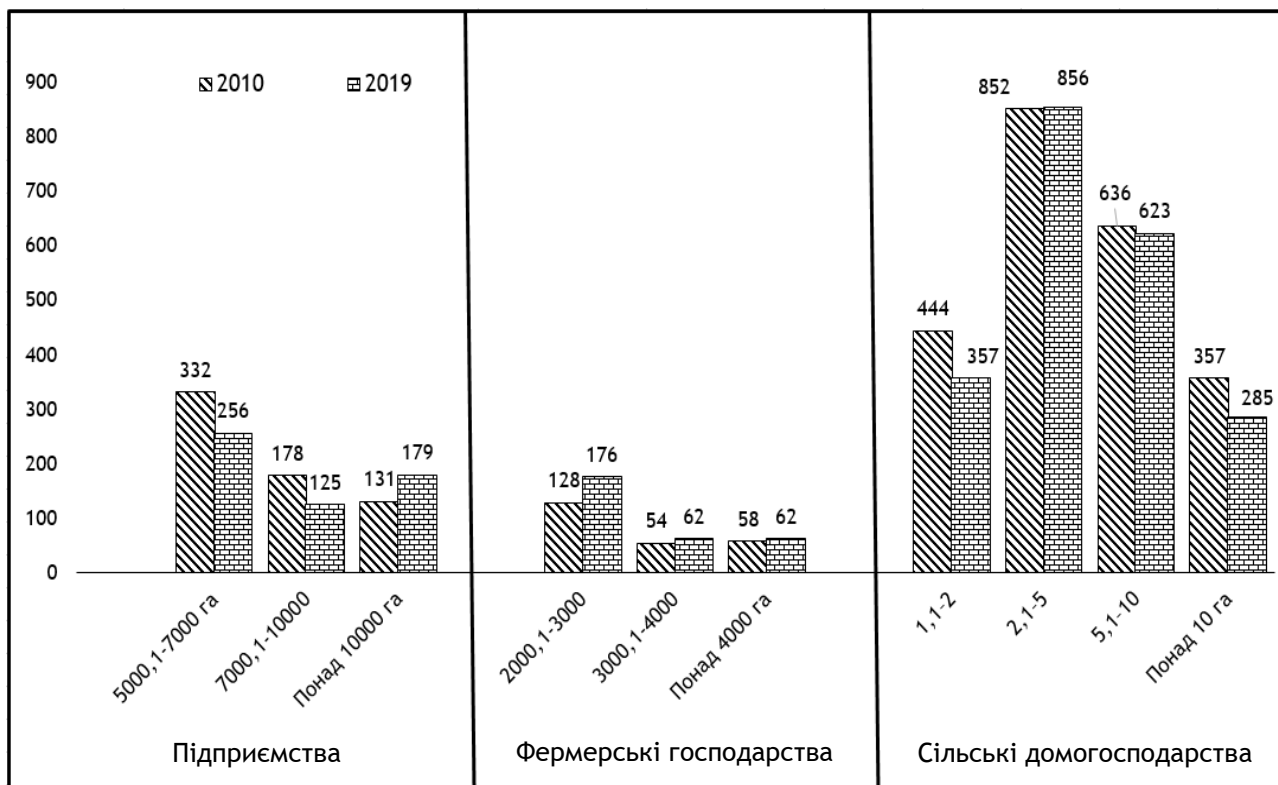
кої продукції до 54,5% у 2019 р. проти 47,6% у 2010 р. Фермерські господарства також наростили виробництво на 3,6% більше, ніж розширилася площа оброблюваних ними угідь.

По-третє, щодо зайнятості економічно активного населення, то наведені дані (див. табл.) підтверджують усталений тренд попереднього періоду. Постійно зменшується кількість найманих працівників у підприємствах, майже незмінною залишається чисельність робочих місць у фермерських господарствах (до 100 тис.) і неухильно витісняються селяни у категорію вимушено самозайнятих осіб. Переломним став 2001 р., коли в сільських домогосподарствах (приватний сектор) вже працювало 2578 тис. осіб (54,7%), а найманими працівниками сільгосп-підприємств - 2131 тис. осіб, тобто на 477 тис. осіб менше, ніж у приватному секторі. Лише за аналізований період їхня частка зросла на 3,5%, або до 81,2%. Водночас, за даними Держстату України, 17,2% сільських домогосподарств, до яких належать також фізичні особи-підприємці, залучає найманих працівників, у тому числі постійно - 2,9%, для сезонних робіт - 53,9% і разово - 43,2% [15]. Природно, ці показники мають

тісну кореляцію з площею земельних ділянок, якій притаманна позитивна динаміка. Разом із тим виробництво сільськогосподарської продукції цією категорією господарств скоротилося за 2010-2019 рр. на 11,2 в. п. і становило 33,9%. До певної міри це пояснюється частковим подоланням системної трансформаційної кризи в аграрному секторі, застосуванням інтенсивних технологій та

екстенсивними факторами виробництва у підприємствах і великих фермерських господарствах.

Для прогнозування змін у структурі організаційно-правових форм господарювання варто розглянути їх розподіл за сільськогосподарськими угіддями як основного, фізично обмеженого і повністю невідновлюваного засобу і предмета виробництва (рис.).

Розподіл підприємств, фермерських господарств і сільських домогосподарств за розміром сільськогосподарських угідь на 1 листопада

Джерело: [21, 23].

Кількість підприємств, які обробляють понад 10 тис. га, за аналізований період зросла від 131 до 179 од. (в 1,4 раза), тоді як земельний масив від 2,1 до 4,2 млн га (удвічі), або від 9,7 до 20,9% підконтрольних цій категорії товаровиробників угідь. Кількість фермерських господарств за всіма аналізованими інтервалами також піднялася, а сукупно з площею земель від 2 і більше 4 тис. га - від 240 до 300 од. Сумарно вони обробляють більше 1 млн га, або 21,4% від усіх фермерських площ. Найбільш стрімко розширилися площі земель у межах понад 4 тис. га.

Як свідчать дані, кількість сільських домогосподарств із земельною ділянкою до 1 га за 10 років залишається майже незмінною (55,7-55,4%). Незначні трансформації відбулися в інтервалі значень від 1,1-2 га

(-1,1%), 2,1-5 га (+1,5%) і 5,1-10 га (+0,8%), а кількість домогосподарств з обробітком 10,1 га і більше незначно, проте зменшилася - від 6,9 до 6,0% із загальною площею 285 тис. га. При цьому варто зауважити, що в 2019 р. 69,7% сільських домогосподарств не вели господарство самостійно, а здавали свої земельні ділянки в оренду середньою площею 3,94 га проти 5,85 га і 71,7% у 2010 р., відповідно. За умови існування тінювих оборудок, можна також припустити здійснення транзакцій щодо відчуження земель у різний спосіб, або розірвання угод з оренди земельних паїв на користь агрохолдинрів та інших товаровиробників. Можливі й інші варіанти. Зокрема, фахівцями нараховано 10 найпоширеніших схем привласнення земельних ділянок ще до зняття матораторію на їх купівлю-продаж [20]. Розроб-

лено також низку схем, як обійти законодавство вже на першому етапі відкриття ринку з метою концентрації земельних угідь. Напевне, відомо про них і в уповноважених державних органах, але поки що дієвих зрушень для вирішення проблеми на законодавчому рівні не спостерігається.

Очевидно, за українським сценарієм у сфері земельних відносин відбувається повзуча латифундація. Такі великі землеволодіння були поширені в епоху середньовіччя, а в наші дні в окремих країнах Латинської Америки, Азії і Африки. На теренах України, яка входила до складу різних метрополій, економічною основою феодалізму також були великі землевласники, окремим з яких належало від 100 до 200 тис. десятин землі (1 дес. = 1,0925 га). Селяни відчували на собі соціально-економічні негаразди й моральні утиски латифундій, коли російські, литовські, польські магнати та українські можновладці володіли десятками тисяч гектарів сільськогосподарських земель. Латифундистами були царські чиновники і російські поміщики. Зокрема, графу П. Румянцеву в 1770-му і 1775 р. було подаровано 30 маєтків. Козацька старшина розширювала свої господарства за рахунок селянських земель, рядового козацтва і царських дарувань. Останній гетьман України К. Разумовський володів майже 100 тис. селян, численними хуторами і невеликими містами [24].

У Галичині наприкінці ХІХ ст. польські поміщики і шляхта мали 3 млн га сільськогосподарських земель, тобто майже половину її території. Графи Потоцькі володіли 129 тис. моргів, гр. Т. Дідушицький - 42 тис., гр. К. Бадені - 40, князь К. Сапега - 36 тис. моргів (1 морг = 0,53 га). Водночас у 598 тис. селянських господарств не було навіть по 2 га землі, а безземельні й малоземельні становили 80% від їх загальної кількості [6, с. 5]. Проте, якщо раніше земля придбавалася разом із селянами, які змушені були її обробляти, то сучасні й особливо майбутні латифундії не потребуватимуть селянської праці. Навпаки, для землевласників селяни й сільська поселенська мережа - це соціальна проблема і перешкода на шляху фізичного розширення площ для отримання максимального ефекту від масштабу виробництва.

Можливість повторення латифундації в Україні підтверджується також динамікою структури оренди земельних ділянок за

окремими категоріями господарюючих суб'єктів [2, с. 159-165]. За період 2000-2018 рр. базові підприємства (реформовані колгоспи і радгоспи), в яких працювали селяни на час паювання земельних і майнових комплексів, скоротили орендовані площі удвічі - від 85 до 43%, фермерські господарства наростили їх, але не значно - від 15 до 18%. Зате агрохолдинги збільшили свою присутність від 0 до 44% у 2013 р. (із обсягом земель до 6 млн га) і зменшенням до 39% у 2018 р. (5,6 млн га). Тобто з процесом холдингізації в аграрному секторі України розпочалися масштабні перекося в землекористуванні шляхом концентрації в одноосібному володінні сільськогосподарських угідь та інших аграрних активів.

По суті, гіпертрофована лібералізація ринку оренди земельних ділянок призводить до всеохоплюючої монополізації галузі й витіснення та позбавлення перспективи розвитку мікро-, малих- і середніх підприємств, обслуговуючих кооперативів, дорадчих служб, інших можливостей зайнятості в сільській місцевості. На нашу думку, з введенням в ринковий обіг земельних паїв (з 1 липня ц. р.) цей процес лавиноподібно зростатиме і набуде законності. А нині землі, орендовані агрохолдингами, перейдуть у приватну власність пов'язаних між собою осіб. Спонукатиме до цього й те, що в Україні нерозвинений фінансовий сектор, а фондовий ринок швидше мертвий, ніж живий. Тож купівля земельних ділянок дозволить узаконити незаконно отримані кошти й офіційно задекларовану готівку в національній та світових валютах, яка зберігається у сейфах і чекає свого застосування. Поки НБУ лише обмірковує введення в обіг е-гривні та запровадження регулювання криптовалют, про кількість біткоїнів у нуворішів ніхто достеменно не знає, проте віртуальна валюта також тиснутиме на попит у цій сфері. Далеко не всі фермери і навіть власники середніх підприємств зможуть на рівних конкурувати на земельному ринку з урахуванням недосконалості державних регулятивних заходів, слабких інституцій та всеосяжної корупції, якою глибоко на ментальному рівні просякнуте суспільство. Про середньо- і довгострокові деструктивні соціально-економічні наслідки земельної експансії великого капіталу відомо чимало праць, зокрема, йшлося про це і в одній з публікацій автора [25, с. 103-143]. Тож об-

межимосся лише цими загальними міркуваннями.

Краще додамо ще один аргумент. Саме поняття «уклад» як порядок, що склався в сім'ї, побуті, родині, запозичене політеконамами із «сільського укладу життя» й поширене на всі організаційно-правові форми господарювання в сільській місцевості. У сучасних умовах в основі «сільського укладу» є ведення сільського домогосподарства. Проте згідно із законодавством це не підприємницька діяльність, тобто вона не ставить за мету отримання прибутку. Сільські домогосподарства ведуться на сімейній (спільній сумісній чи розділеній) власності, мають стійкі традиції, що передаються між поколіннями, їм притаманні укорінені відмінності (від міського укладу) щодо звичаїв у житті, побуті, культурі, ментальності загалом тощо.

Головне - «сільський уклад життя» є консервативним, інституційно самодостатнім до відтворення (нерідко звуженого, яке спостерігається кілька років поспіль в Україні) навіть при радикальній зміні суспільно-політичних формацій і системних економічних криз. Сільські домогосподарства в основному забезпечують особисті потреби членів сім'ї (родини та міських родичів) у харчових продуктах і частково в доходах від реалізації їх надлишків та наданні послуг із використанням належного їй майна.

Звичайно, консервативність «сільського укладу життя» відносна. Оскільки за 100 останніх років під впливом техніко-технологічної і соціокультурної модернізації він також зазнав суттєвих змін. Сільська поселенська мережа для багатьох приваблива саме завдяки відмінності від інтенсивного урбаністичного стилю життя, рекреаційному потенціалу, етнокультурному розмаїттю, унікальності побуту, неповторності ландшафтів тощо. Село, в цивілізаційному сенсі, є колискою української нації. Водночас зазначимо, що це не лише наша спадщина, якою неодмінно потрібно пишатися. Всі нації з неоднаковою протяжністю у часі, різними темпами освоєння індустріальних технологій і соціально-економічними результатами проходили аграрний період у своєму розвитку.

Нині державою відкриваються можливості для інституалізації сімейних ферм. Проте з різних причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру масовий рух не спостерігається. Детальніше про це в рецензії на видання [8, с. 112-115].

Із наведених тут доказів випливає, що для характеристики змін, які відбулися в результаті тектонічних зрушень у системі аграрних відносин, некоректно застосовувати категорію «багатоукладність». Маємо визнати - вона стала архаїчно токсичною. Тож її місце в підручниках з історії аграрної економіки країни, як атрибуту перехідного періоду від капіталістичної до соціалістичної суспільно-політичної формації. У наш час перед Україною постали зовсім інші новітні локальні й глобальні виклики, на які все ще не має зрозумілої всьому суспільству відповіді.

Підтвердженням цієї гіпотези слугує стан функціонування аграрного сектору економіки, що проявляється в таких основних рисах:

транзитивність організаційно-правових форм підприємництва і їх внутрішньогосподарської структури, оскільки не запроваджено критично важливої системоутворюючої складової - ринкового обігу прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Більшість розпайованих селянських земель орендуються корпоративними структурами, що входять до складу агрохолдингів. Не завершено процес специфікації прав власності на земельні ділянки через недосконале адміністрування Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, несумісність його відомостей із Державним земельним кадастром та іншими загальнодержавними базами даних. Продовжується тіньовий перерозподіл корпоративних прав сільськогосподарських підприємств серед агрохолдингів та інших рентоорієнтованих структур. Зокрема й через це оприлюднюються заяви чиновників про зникнення мільйонів гектарів державних земель. Масовими стали «рейдерські атаки» з метою захоплення посівних площ або вирощеного збіжжя. Загальновідомі ще за радянських часів сезонні кампанії під партійними мобілізаційними гаслами: «Фронт весняно-польових робіт», чи «Битва за урожай» нині вже набули суто кримінального змісту. Через пасивність спеціально уповноважених державних органів для спротиву цьому свавіллю фермерами на місцях створюються загони самооборони;

усі підприємства функціонують у мінливому (нестабільному) інституційно-правовому полі, тому спостерігаються трансмутації форм при збереженні ними спекулятивної ринково-комерційної суті та утриманні в будь-який спосіб контролю над так званим

земельним банком. По-іншому, перетворення всередині організації залежать від поточної політико-економічної кон'юнктури, доступу окремих осіб до корупційних схем і здійснюються в межах одного типу власності - приватного;

загострюється конкурентна боротьба агрохолдингів із ТНК на світових ринках, оскільки площа земель, придатних для сільського господарства, фізично обмежена і постійно скорочується. Як наслідок, спостерігається агресивне поглинання надвеликими вертикально інтегрованими структурами не лише середніх, а й малих підприємств. Шляхом купівлі корпоративних прав сотні тисяч гектарів сільськогосподарських угідь обробляють понад 20 іноземних компаній та компанії зі спільними інвестиціями. Крім позитивних результатів тут закладено й суттєві потенційні ризики, адже банкрутство навіть одного українського агрохолдинга з найбільших п'яти за площею земель, що розмістив свої акції на міжнародній фондовій біржі, може призвести до непередбачених соціально-економічних і політичних потрясінь. Оскільки наймані працівники втрачають роботу, бюджети об'єднаних територіальних громад недоотримують відповідних надходжень, а макроекономічні параметри зазнають структурних перекосів. У цьому сенсі другим попереджувальним фактом після агрохолдингу «Мрія» стала група компаній «Укрлендфармінг». До держави Україна будуть позови, які розглядатимуться не у вітчизняних судах за «телефонним правом», а в судах з іноземною юрисдикцією. Чи стане це сигналом для перегляду стратегічних бізнес-моделей іншими агрохолдингами залежить від запровадження державою комплексу регулятивних, у тому числі антимонопольних заходів напередодні уведення ринкового обігу прав на землі сільськогосподарського призначення.

Висновки. 1. Категорія «багатоукладність» має історично зумовлений, тобто минулий характер, оскільки застосовувалася в період становлення соціалістичної суспільно-політичної формації і мала винятково партійно-ідеологічне забарвлення з метою виправдання репресивних заходів, спрямованих на ліквідацію заможних селян, які чинили в т. ч. збройний спротив масовій колективізації та експропріації майна. Це історична спадщина періоду поневоленої України. Звідси, «багатоукладність» не несе

позитивно-змістовного навантаження при характеристиці теперішнього стану аграрного сектору економіки України. Більше того, неможливо опрацьовувати сучасні стратегії розвитку галузі, залишаючись у полоні стереотипів про організаційно-правову структуру виробництва 100-літньої давності.

2. Відмова від застарілих понять в агро-економічній науці сприятиме переосмисленню природи і наслідків соціально-економічних змін, що відбулися в сільському соціумі та в аграрних відносинах України за останні три десятиліття. Це спонукатиме до перегляду догматів політекономії соціалізму й гармонізації понятійно-термінологічних категорій з поширеними у європейських країнах та розвинених країнах світу.

3. Не претендуючи на істину в останній інстанції, характеризуючи теперішній етап розвитку аграрного сектору вкрай важливо застосовувати адекватнішу термінологію. Як варіант - це змішана аграрна економіка з різноманітною організаційно-правовою й організаційно-управлінською структурою. Її основою слугують недержавні підприємства та компанії з іноземними інвестиціями. Системно лобіюючи корпоративні інтереси в органах державної влади, вони забезпечують отримання рентних доходів і конкурентний розвиток на зовнішніх, переважно сировинних ринках. Закономірною платою за їх світове лідерство для народу України стає зростання суспільних витрат на сплату монополю високої ренти, системно-структурні перекози базової галузі економіки, загроза поділу сільськогосподарських земель на латифундії серед обмеженого кола олігархів із комплексом деструктивних наслідків для сільських територій.

4. Перспективи подальших розвідок можуть бути пов'язані з критичним аналізом державної регуляторної політики та дослідженнями інституційної залежності підприємств при виборі ними організаційно-правових форм господарювання, визначення граничних розмірів концентрації орендованих земельних ресурсів у власності одного суб'єкта, опрацювання пропозицій з недопущення процесу монополізації галузі на визначених адміністративно-територіальних ринках земельних ресурсів, аграрної сировини і продовольства та унеможливлення бруталного нехтування засадами соціо-еколого-кліматичного розвитку аграрної сфери України.

Список бібліографічних посилань

1. Брус В. Х. Уклад і різноукладність як наукові категорії. *Розвиток різноукладності на селі: особливості, проблеми* : монографія / В. В. Юрчишин, Л. М. Шевченко, В. Х. Брус та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2004. 446 с.
2. Гайдучський П. І. Аграрна реформа Л. Д. Кучми в Україні. Київ : ДКС Центр. 2020. 544 с.
3. Гончаренко В. В., Пантелеймоненко А. О. Дискусійні аспекти використання терміна «соціальна економіка» в сучасній українській економічній науці. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2020. Вип. 53. С. 83-102.
4. Кваснюк Б. Є., Кіреєв С. І. Моделі соціально-економічного розвитку в перехідному суспільстві. *Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи)* : монографія / за ред. В. М. Гейця. Київ : Логос, 1999. 500 с.
5. Корецький М. Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці : монографія. Київ : Вид-во УАДУ, 2002. 260 с.
6. Леміш Ю. Колгоспне рабство. Електронний архів українського визвольного руху. 1953. 162 с.
7. Мазаракі А. А., Лагутін В. Д. Перспективи методологічних змін в економічній теорії ХХ століття. *Економічна теорія*. 2020. № 1. С. 4-15.
8. Мозильний О. М. Деретуляція як вирішальний фактор масової інституціоналізації сімейних фермерських господарств. *Економіка АПК*. 2020. № 8. С. 112-115.
9. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах / Т. 2, 4. Київ : Аконіт, 1998. 943 с.
10. Організаційно-правові форми реформованих сільськогосподарських підприємств в Україні: які висновки можуть бути зроблені? / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій в Україні. Німецька консультативна група з питань економічних реформ. URL : <https://www/ier.kiev.ua> (дата звернення: 05.01.21).
11. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості за 2017 рік. Статистичний бюлетень. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 12.01.2021).
12. Основы марксизма-ленинизма : учебное пособие. Москва : Госиздат политической литературы, 1960. С. 575-601.
13. Панчишин С. М., Грабуніна І. В. Про вітчизняну терміносистему фундаментальної економічної науки. *Економічна теорія*. 2020. № 2. С. 99-115.
14. Парсяк В. Н. Формування корпоративних відносин в системі малого підприємництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.06.01. Київ, 2004. 35 с.
15. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 року №806. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 06.01.21).
16. Проблеми економіки агропромислового комплексу і формування його кадрового потенціалу : монографія [в 2-х т.]. Т.1 / під ред. Саблука П. Т., Амбросова В. Я., Мазнева Г. Є. Київ : ІАЕ УААН, 2000. С. 514.
17. Прокопа І. В., Бородіна О. М. Взаємопов'язаність аграрного і сільського розвитку / *Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки* : наук. доп. / за ред. чл.-кор. НАН України Бородіної О. М., д-ра екон. наук Шубравської О. В. Київ : НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2018. С. 20-24.
18. Розвиток форм господарювання в сільському господарстві: проблеми і рішення : наук. доп. / Лупенко Ю. О. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. С. 45.
19. Салич В. І. Соціально-економічні основи розвитку відносин власності на землю в аграрному секторі економіки : монографія. Суми : ФОП Литовченко Є.Б., 2019. 280 с.
20. Светлана Мороз. ТОП-10 схем присвоєння землі до сняття мораторія на продаж. URL : <http://agroportal.ua/> (дата звернення: 14.12.2020).
21. Сільське господарство за різні роки. Статистичний збірник України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 12.01.21).

References

1. Brus, V.Kh. (2004). Uklad i riznoukladnist yak naukovi katehorii [Structure and diversity as scientific categories]. *Yurchyshyn, V.V., Shevchenko, L.M., Brus, V.Kh., et al. Rozvytok riznoukladnosti na seli: osoblyvosti, problemy: monohrafiia*. Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
2. Haidutskyi, P.I. (2020). Ahrarna reforma L. D. Kuchmy v Ukraini [Agrarian reform of LD Kuchma in Ukraine. Kyiv: DKS Tsentr [In Ukrainian].
3. Honcharenko, V.V. & Panteleimonenko, A.O. (2020). Diskusini aspekty vykorystannia termina «sotsialna ekonomika» v suchasni ukrainiskii ekonomichnii nauki [Discussion aspects of the use of the term "social economy" in modern Ukrainian economics]. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy, vol. 53, pp. 83-102* [In Ukrainian].
4. Kvasniuk, B.Ye. & Kireiev, S.I. (1999). Modeli sotsialno-ekonomichnoho rozvytku v perekhidnomu suspilstvi [Models of socio-economic development in a transitional society]. *Transformatsiia modeli ekonomiky Ukrainy (ideolohiia, protyrichchia, perspektyvy): monohrafiia* (V.M. Heits (Ed.). Kyiv: Lohos [In Ukrainian].
5. Koretskyi, M.Kh. (2002). State regulation of the agricultural sector in a market economy: monograph [Derzhavne rehuliuвання ahrarnoi sfery u rynkovii ekonomitsi: monohrafiia]. Kyiv: Vyd-vo UADU [In Ukrainian].
6. Lemish, Yu. (1953). Kolhospne rabstvo [Collective farm slavery]. Elektronnyi arkhiv ukrainskoho vyzvolnoho rukhu [In Ukrainian].
7. Mazaraki, A.A. & Lahutin, V.D. (2020). Perspektyvy metodolohichnykh zmin v ekonomichnii teorii XX stolittia [Prospects for methodological changes in economic theory of the twentieth century]. *Ekonomichna teoriia, 1, pp. 4-15* [In Ukrainian].
8. Mohylnyi, O.M. (2020). Derehuliatysiia yak vyrishalnyi faktor masovoi instytutsionalizatsii simeinykh fermerskykh hospodarstv [Deregulation as a decisive factor in the mass institutionalization of family farms]. *Ekonomika APK, 8, pp. 112-115* [In Ukrainian].
9. Novyi tлумачnyi slovnyk ukrainskoi movy u chotyrok tomakh [New explanatory dictionary of the Ukrainian language in four volumes]. (1998). T. 2, 4. Kyiv: «Akoi» [In Ukrainian].
10. Orhanizatsiino-pravovi formy reformovanykh silskohospodarskykh pidpriemstv v Ukraini: yakii vysnovky mozhot buty зробleni? [Organizational and legal forms of reformed agricultural enterprises in Ukraine: what conclusions can be drawn?]. Instytut ekonomichnykh doslidzhen ta politychnykh konsultatsii v Ukraini. Nimetska konsultatyvna hrupa z pytan ekonomichnykh reform. Retrieved from: <https://www/ier.kiev.ua> [In Ukrainian].
11. Statystychnyi biuletен «Osnovni silskohospodarski kharakterystyky domohospodarstv u silskii mistsevosti za 2017 rik» [Statistical bulletin "Main agricultural characteristics of households in rural areas in 2017"]. Retrieved from: [12.01.2021 http://www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua) [In Ukrainian].
12. Osnovy marksizma-leninizma: uchebnoe posobie [Foundations of Marxism-Leninism: textbook]. (1960). Moskva: Gosizdat politicheskoy literatury [In Russian].
13. Panchyshyn S. M. & Hrabunina, I.V. (2020). Pro vitshyznianu terminosystemu fundamentalnoi ekonomichnoi nauky [On the domestic terminology of basic economics]. *Ekonomichna teoriia, 2, pp. 99-115* [In Ukrainian].
14. Parsiak, V.N. (2004). Formuvannia korporatyvnykh vidnosyn v systemi maloho pidpriemnytstva [Formation of corporate relations in the system of small business]. *Doctor's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].
15. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku ahrarnoho sektora ekonomiky na period do 2020 roku: Rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 zhovtnia 2013 roku # 806 [On approval of the Strategy for the development of the agricultural sector of the economy until 2020: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 17, 2013 No. 806]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].
16. Sabluk, P.T., Ambrosova, V.Ya., Maznieva, H.Ye. (2000). Problemy ekonomiky ahropromyslovoho kompleksu i formuvannia yoho kadrovoho potentsialu: monohrafiia [Problems of economy of agro-industrial complex and formation of its personnel potential: monograph]. Kyiv: IAE UAAAN [In Ukrainian].

22. Советский энциклопедический словарь. Гл. ред. А.М. Прохоров. 4-е изд. Москва : Сов. энцикл., 1988. 1640 с.

23. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень за 2010 і 2019 роки. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 12.01.21);

24. Україна у другій половині 18 століття. URL : <https://osvita.ua/vnz/reports/history/35680/> (дата звернення: 20.01.21).

25. Ходаківська О. В., Могильний О. М. Селянське питання - від общинного землеволодіння до експансії агрохолдингів : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2020. 184 с.

17. Prokopa, I.V. & Borodin, O.M. (2018). Vzaiemopov'iazanist ahrarnoho i silskoho rozvytku [The interconnectedness of agricultural and rural development]. Ahrarnyi i silskyi rozvytok dlia zrostannia ta onovlennia ukrainskoi ekonomiky: nauk. dop. (O.M. Borodina, O.V. Shubravskaya (Ed.)). Kyiv: NAN Ukrainy, DU «Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy [In Ukrainian].

18. Lupenko, Yu.O., et al. (2018). Rozvytok form hospodariuvannia v silskomu hospodarstvi: problemy i rishennia: naukova dopovid [Development of forms of management in agriculture: problems and solutions: scientific report]. Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].

19. Sapych, V.I. (2019). Sotsialno-ekonomichni osnovy rozvytku vidnosyn vlasnosti na zemliu v ahrarnomu sektori ekonomiky: monohrafiia [Socio-economic bases of development of land ownership relations in the agricultural sector of the economy: monograph]. Sumy: FOP Lytovchenko Ye.B. [In Ukrainian].

20. Svetlana, Moroz. TOP-10 shem prisvoeniia zemli do snjatija moratorija na prodazhu [TOP-10 schemes of land appropriation before the lifting of the moratorium on sale]. Retrieved from: <http://agroportal.ua/> [In Russian].

21. Statystychnyi zbirnyk Ukrainy «Sil'ske hospodarstvo» za rizni roky [Statistical collection of Ukraine "Agriculture" for different years]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].

22. Prohorov, A.M., et al. (1988). Sovetskij jenciklopedicheskij slovar' [Soviet encyclopedic dictionary]. Moskva: Sov. Jenciklopedija [In Russian].

23. Statystychnyi biuleten za 2010 i 2019 roky «Sotsialno-demografichni kharakterystyky domohospodarstv Ukrainy» (za danymy vybirkovoho obstezhennia) [Statistical bulletin for 2010 and 2019 "Socio-demographic characteristics of households in Ukraine" (according to a sample survey)]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].

24. Ukraina u druii polovyni 18 stolittia [Ukraine in the second half of the 18th century]. Retrieved from: <https://osvita.ua/vnz/reports/history/35680/> [In Ukrainian].

25. Khodakivska, O.V. & Mohylnyi, O.M. (2020). Selianske pytannia - vid obshchynnoho zemlevolodinnia do ekspansii ahrokholdynhiv: monohrafiia [The peasant question - from communal land ownership to the expansion of agricultural holdings: monograph]. Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].

Mohylnyi O. M. Transformation of organizational and legal forms of agriculture from multistructure to latifundation

The purpose of the article is to analyze the post-reform state of the organizational and legal structure of agriculture and outline the possible risks of latifundation with the introduction of a market turnover of rights to land plots.

Research methods. The research was based on general scientific and economic research methods, the work of Ukrainian scientists on terminology, regulations, data from the State Statistics Committee of Ukraine and Internet resources. The principle of historicism helped to elucidate the root causes of the origin of the term "multistructural nature" of the organizational and legal structure of agriculture in the 1920s of the last century and the prerequisites for the possible spread of latifundia in the context of the proposed model of the market turnover of rights to land plots. Analytical and statistical tools and an empirical approach made it possible to compare the dynamics of agricultural assets, the productivity of economic entities and use the method of grouping by their number, absolute and relative land area in cultivation (including rural households) for 2010-2019. Abstract-logical techniques made it possible to reveal the archaic nature of the term "multi-structuredness" to characterize the post-reform functioning of agriculture, conceptually characterize its main features, formulate appropriate conclusions and determine the prospects for further research in line with the designated topic.

Research results. It has been proved that "multistructurality" is historically conditioned, that is, transitory, since it was used in another socio-political formation and had a purely party-ideological justification for measures aimed at eliminating private forms of farming in the countryside in the 1920s. Hence, the "multistructure" does not carry a positive-meaningful definition when characterizing the agricultural production of Ukraine, and even more incorrectly when defining it as one of the indicators of the strategic development of the industry. In our opinion, taking into account the main features of the transitional state of the agricultural sector, it is advisable to define it as a mixed agrarian economy with various organizational and legal forms of activity and organizational and production structure, but with real prerequisites for a creeping process of latifundation and monopoly and the displacement of small and medium-sized enterprises in the future. enterprises. The basis for this is lobbying by agricultural holdings, companies with foreign investments, international lenders and foreign technical projects of their interests on the introduction in Ukraine of a neoliberal model of the market turnover of rights to agricultural land.

Scientific novelty. The incorrectness of the use of the term "multistructure" in scientific works and regulatory legal acts to characterize the current transitive state of the organizational and legal structure of agriculture in Ukraine has been proved.

Practical significance. Compliance with the terminological culture of agro-economic science in general and the use of the concept of "multistructure", in particular, can be useful in the study of the post-reform state of the agricultural sector of the Ukrainian economy and in the development of draft legislative and other normative acts on sustainable development. Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.: 25.

Keywords: multi-structure; organizational and legal structure of agriculture; mixed agrarian economy; agricultural holdings, latifundation.

Mohylnyi Oleksii Mykolaiovych - doctor of economic sciences, professor, chief research fellow of the research and development centre for social and labour relations, development and analysis of rural statistical reporting, Ukrainian Research Institute of Productivity of Agroindustrial Complex (2, Solomianska Sq., Kyiv, 03035).

E-mail: o.mogilnyi@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9802-1701>

Могильный А. Н. Трансформация организационно-правовых форм сельского хозяйства: от многоукладности к латифундации

Цель статьи - проанализировать пореформенное состояние организационно-правовой структуры сельского хозяйства и очертить возможные риски латифундации с введением рыночного оборота прав на земельные участки.

Методика исследования. Основой исследований послужили общенаучные и экономические методы исследования, работы украинских ученых по вопросам терминологии, нормативно-правовые акты, данные Госстата Украины и ресурсы Интернета. Принцип историзма способствовал выяснению первопричин происхождения термина «многоукладность» организационно-правовой структуры сельского хозяйства в 20-е годы прошлого века и предпосылки возможного распространения латифундий в условиях предложенной модели рыночного оборота прав на земельные участки. Аналитико-статистический инструментарий и эмпирический подход позволили сравнить в динамике аграрные активы, производительность субъектов хозяйствования и использовать метод группировки по их количеству, абсолютной и относительной площади земель в обработке (включая сельские домохозяйства) за 2010-2019 гг. Абстрактно-логические приемы позволили раскрыть архаичность термина «многоукладность» для характеристики пореформенного функционирования сельского хозяйства, концептуально охарактеризовать его основные черты, сформулировать соответствующие выводы и определить перспективы дальнейших исследований в русле обозначенной тематики.

Результаты исследования. Доказано, что «многоукладность» имеет исторически обусловленный, то есть преходящий характер, поскольку применялась в другой общественно-политической формации и имела сугубо партийно-идеологическое оправдание мероприятий, направленных на ликвидацию частных форм хозяйствования на селе в 20-е годы прошлого века. Отсюда «многоукладность» не несет позитивно-содержательного наполнения при характеристике аграрного производства Украины и тем более является некорректным при определении ее одним из индикаторов стратегического развития отрасли. То есть, учитывая основные черты транзитивного состояния отрасли сельского хозяйства, целесообразно определять ее как смешанная аграрная экономика с различными организационно-правовыми формами деятельности и организационно-производственной структурой, но с реальными предпосылками к ползучему процессу латифундации и монополизма и вытеснения в перспективе малых и средних предприятий. Основой для этого выступает лоббирование агрохолдингами, компаниями с иностранными инвестициями, международными кредиторами и зарубежными техническими проектами своих интересов по внедрению в Украине неолиберальной модели рыночного оборота прав на землю сельскохозяйственного назначения.

Элементы научной новизны. Доказана некорректность применения в научных трудах и нормативно-правовых актах термина «многоукладность» к характеристике нынешнего транзитивного состояния организационно-правовой структуры сельского хозяйства Украины.

Практическая значимость. Соблюдение терминологической культуры агроэкономической науки в целом и по использованию понятия «многоукладности», в частности, может быть полезными во время исследовании пореформенного состояния аграрного сектора экономики Украины и при разработке проектов законодательных и других нормативных актов по вопросам устойчивого развития. Табл.: 1. Илл.: 1. Библиогр.: 25.

Ключевые слова: многоукладность; организационно-правовая структура сельского хозяйства; смешанная аграрная экономика; агрохолдинги, латифундация.

Могильный Алексей Николаевич - доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела социально-трудовых отношений, развития и аналитики статистической отчетности сельских территорий, Украинский научно-исследовательский институт производительности агропромышленного комплекса (03035, г. Киев, пл. Соломенская, 2)

E-mail: o.mogilnyi@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9802-1701>

Стаття надійшла до редакції 07.12.2020 р.

Фахове рецензування: 16.12.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Могильний О. М. Трансформація організаційно-правових форм сільського господарства: від багатокладності до латифундації. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 15 – 27. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101015>

Mohylnyi, O.M. (2021). Transformatsiia orhanizatsiino-pravovykh form silskoho hospodarstva: vid bahatoukladnosti do latyfundatsii [Transformation of organizational and legal forms of agriculture from multistructure to latifundation]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 15 – 27 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101015>

* * *